

KOPASZ GYULA

DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK A SZERNYE-MOCSÁR MAGYARLAKTA TELEPÜLÉSEIN 1784-1939 KÖZÖTT

A Fekete- vagy Szernye-mocsár az egykori Bereg vármegye, a mai Beregszászi és Munkácsi járás tíz települését foglalta/foglalja magába. Ezek: Gát, Dercen, Fornos, Bárdháza, Makarja, Beregújfalú, Nagyberég, Kígyós, Beregardó (Beregszászvégardó) és Makkosjánosi. Az említett községek közül Bárdháza és Makarja ruszin-ukrán népeségű, Beregardó pedig Beregszász város része, s ennek köszönhetően városias jellegű település, ezért jelen munkámban a hét fennmaradó, többségében magyarok lakta település népességi változásaival foglalkoztam.

Maga a Szernye-mocsár, mint toponímia a XIX. század elejéről származik, Joannes Lipszky 1808-ban Budán kiadott latin nyelvű Magyarország-térképén már mint „*Paludes Szernye*”, vagyis Szernye-mocsár szerepel. Az ingovány nagy valószínűséggel a Szernye folyóról (1248/1393-ban Sterneune) kapta a nevét, amely a fölös vizét levezeti. Az elnevezés valószínűleg délszláv eredetű, a szótővében a srna őzet jelent. Maga a mocsár egyébként az egykori Pannon-tenger egyik földalatti vulkáni kürtőjének helyén alakult ki.

A mocsár mezőgazdasági célú hasznosítása érdekében már 1771-ben megkísérelték csatornázását és lecsapolását. Ekkor a Vérke vízrendszerében kialakított csatornák segítségével vissza akarták vezetni a vízfölösleget a Borzsába. A XX. század elején megvalósult csatornázással a Szernye mocsári talaja, s a talajjal együtt a tőzegtelepek is kezdtek kiszáradni. Ez utóbbiakat gyakran felgyújtották, s hosszú hónapokig sötéten füstölögtek. A tüzek után a kiegészített helyek feketévé váltak. Ekkor kezdték az eredeti Szernye-mocsár helyett a Fekete-mocsár elnevezést használni.

A hatalmas vizenyős, ingoványos vidék központi része a Nagy-tó vagy a Gáti-tó volt, ennek északnyugati részén fekszik Gát község, amelyről a tó az egyik nevét kapta. Másik elvezése – a Nagy-tó – már egy, az 1364. évi (Bereg) Árdó falubeli határ-, azaz birtokjársást rögzítő oklevélben is szerepel. (A későbbi Beregszászvégardó, amelyet az Árpád-korban királyi erdő-

óvók (ardók) laktak, ma Beregszász város része.) A mocsár áfonyás ingoványai, nádszigetei között évszázadokon át csak átvezető pallókon, gerendákon vagy vesszőkből készített átjárók százaian, úgynevezett bürtikön lehetett biztonságosan közlekedni. Érdekesség, hogy a most Beregújfaluhoz tartozó részét Szörnyű-tó vagy a Szörnyei-láp névvel is illették. A környező falvak lakói ugyanis félték a mocsártól, mert az évszázadok folyamán sok beletévedő embert könnyörtelenül elnyelt. A zombékokkal szegélyezett lápi ösvényekről veszélyes volt letérni, nemcsak az elmerülés miatt. A mocsár ugyanis a tavaszi és őszi esőzések következtében szinte mindig tengerré duzzadt. Maga a mocsár természetesen lakott volt – agyagos dombhátain, a gorondokon már a paleolitikum során is éltek emberek¹.

A sajtós táji adottságok a hagyományos életmód továbbélését, emlékeinek fennmaradását a XX. század harmincas éveig biztosították. Környezetének magyar falvai (pl. Dercen) gazdálkodását, kultúráját sajátossá tették a speciális táji adottságok.

Kutatásom célja a Szernye-mocsár magyarlakta településeinek demográfiai jellemzése. Szeretném bemutatni az egykori Szernye-mocsár partján elterülő szinte színmagyar települések (Dercen, Fornos, Gát, Makkosjánosi, Nagyberg, Beregújfalú, Kígyós) népességének fejlődését és az etnikai változásokat.

Mivel az említett községekről szóló tanulmányokban a legkorábbi demográfiai mutatók a *Fényes Elek* által 1851-ben feljegyzett adatok, ezért igyekszem a II. József (1780–1790) által elrendelt *első összmagyarországi népszámlálástól* (1784–1787) megismertetni a népesség fejlődését. Ebben a munkában nagy segítségemre volt a *Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása* is. A helytörténeti adatok szempontjából fontos támpontot nyújtottak *Botlik József és Dupka György* kiadványai.

A lenti táblázatokban próbáltam összefoglalni a kutatott települések fontosabb, XVIII. századvégi demográfiai mutatóit:

1. sz. táblázat. Általános népességi adatok (Danyi – Dávid 1960)²

Sorszám	Helység neve	Házak	Családok	Jogi népesség	Távol lévők	Idegenek	Tényleges népesség
1.	Nagyberg	58	63	372	6	6	372
2.	Dercen	71	76	447	14	12	445
3.	Fornos	34	35	223	8	10	225
4.	Gát	48	57	319	4	5	320
5.	Makkosjánosi	48	53	261	11	4	254
6.	Beregújfalú	62	70	408	2	4	410
7.	Kígyós	22	24	133	1	3	135

2. sz. táblázat. A népesség nem- és kor szerinti megoszlása
(Danyi – Dávid 1960)

Sorszám	Helység neve	Házasszerű férfiak száma	Nőtlen férfiak száma	1-12 évesek száma	13-17 évesek száma	Férfiak száma összesen	Nők száma
1.	Nagybereg	71	124	48	13	195	177
2.	Dercen	86	143	57	15	229	218
3.	Fornos	35	91	40	9	126	97
4.	Gát	66	99	41	14	165	154
5.	Makkosjányosi	50	80	32	9	130	131
6.	Beregújfalu	83	114	45	10	197	213
7.	Kígyós	28	41	19	3	69	64

3. sz. táblázat. A felnőtt férfi lakosság foglalkozás szerinti megoszlása
(Danyi – Dávid 1960)

Sorszám	Helység neve	Pap	Nemes	Paraszt	Polgár és paraszt örököse	Zsellér	egyéb
1.	Nagybereg	1	8	42	35	31	9
2.	Dercen	1	12	51	47	33	13
3.	Fornos	1	7	19	23	18	9
4.	Gát	1	-	40	36	19	12
5.	Makkosjányosi	2	-	32	27	19	8
6.	Beregújfalu	1	-	46	45	40	6
7.	Kígyós	1	3	16	12	9	2

Az 1. táblázatból látható, hogy Dercen népessége ebben az időszakban (akárcsak napjainkban is) magasabb volt a környező településekéinél. A községben ekkor 71 házban 76 család élt, tehát majdnem minden családnak külön portája volt. Mai szemmel nagycsaládok figyelhetőek meg a fenti településeket illetően, egy család átlagosan hat főből állt.

A 2. táblázatból kiderül, hogy a férfiak száma Makkosjányosi és Beregújfalu kivételével, mindegyik településen magasabb volt a nőknél. Ez megegyezik mind az országos, mind a Bereg megyei tendenciákkal, ugyanis a férfiak aránya a XVIII. században országsszerte magasabb volt a nők arányánál. Bereg vármegyén belül 46 500 férfira 44 500 nő jutott³.

A 3. táblázat a foglalkozásokat tartalmazza. Kiténik, hogy településenként egy-egy pap működött (túlnyomó többségében református egyházközségekről van szó), az egyedüli kivétel Makkosjányosi, ahol a református mellett görög katolikus gyülekezet is működött, azaz két lelkész is szolgált

(megjegyzendő, hogy Makkosjánosiban lélekszámát tekintve az utóbbi dominál). Dercenben, Nagyberegen és Fornoson a környező településekhez képest jóval magasabb volt a nemesek száma. A kutatott településeken minden három parasztra egy zsellér, tehát földnélküli paraszt jutott.

Az első teljes körű magyarországi népszámlálást II. József rendelete alapján, 1784 és 1787 között hajtották végre. A hivatalos népszámlálások sorozata azonban Magyarországon csak 1870 januárjában, az 1869. évi III. törvénycikk alapján indult meg. A népszámlálásokat a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzi.

A Szernye-mocsár partján elterülő, többségében magyarok lakta települések népességének száma 1939-ig jelentősen emelkedett. Ennek okai a demográfiai robbanás⁴ kívül a csekély mértékű kivándorlás, a ruszin, cigány és zsidó etnikumok betelepülése/betelepítése voltak. Gát település esetében például a XIX. század utolsó harmadától megindult tömeges betelepüléssel – az érkező izraelitákat mindenekelőtt a falu kedvező földrajzi fekvése, a ruszinokat pedig a Schönborn-uradalom ottani munkahelyei vonzották – a község népessége rohamosan gyarapodott. Az 1890. évi népszámláláskor lakossága 1035 főből állt, ebből még 98,3 %-uk magyar (1018 fő)⁵. Az 1890-es évektől megkezdődő nagymértékű betelepülések következtében a község lakossága tíz év alatt 663 fővel gyarapodott. A trianoni békeszerződés után „divattá” válik az úgynevezett lakosságkeveredés, amely a mocsár-parti településeket is érintette. Ezek a folyamatok Gát mellett főleg Nagybereget, Makkosjánosit és Beregújfalut érintették. Ugyanakkor Dercen és Fornos napjainkig megőrizte magyar településszerkezetét. Az első világháború következtében a magyar települések jelentős vérvesztéssel szembesültek. Ezt a trianon utáni Kárpátalja új „gazdája”, a csehszlovák hatalom igyekezett betelepítésekkel „pótolni”.

A továbbiakban a Szernye-mocsár magyarlakta településeinek első világháborús veszteségeit és anyanyelvi intézményeinek helyzetét szeretném röviden ismertetni.

Beregújfalu. A faluból 300-an vettek részt a világháborúban, amelyből 28-an elesetek a csataterén. A csehszlovák időben a településen vegyes oktatási nyelvű állami elemi népiskola működött öt-öt ruszin és magyar tan nyelvű párhuzamos osztállyal. Emellett református elemi iskolájának két osztályában folyt magyar nyelvű oktatás.

Dercen. A településről 44-en haltak hősi halált a „nagy háborúban”, amelynek emlékére 1989-ben négyméteres obeliszket emeltek a községi

temetőben. A trianoni béke után a falunak magyar tannyelvű állami elemi iskolája volt, nyolc osztállyal és hét tanítóval. A 2000 lelkes faluban emellett református elemi iskola is működött.

Fornos. 1920–1938 között ruszin tannyelvű állami elemi iskola működött itt, öt osztállyal és öt tanítóval.

Gát. A községből 82 férfi vett részt az első világháborúban, közülük 19-en odavesztek. A csehszlovák korszakban állami népiskola működött a településen, magyar és ruszin párhuzamos osztályokkal.

Kígyós. A faluból 51 férfi vett részt a világháborúban, ebből 14-en estek el. Az 1938-as visszacsatolásig Kígyóson nem működött önálló elemi iskola, a helybéli gyerekek Nagyberegen tanultak.

Makkosjánosi. A első világháborús áldozatok száma 31 fő. 1920 után a településen magyar tannyelvű 4 osztályos állami népiskola működött.

Nagybereg. A világháborúban 300 nagyberegi lakos vett részt, 40-en vesztek életüket a csatatéren. 1920–1938 között 6 osztállyal református elemi iskola működött. A település magyar szerkezetét 52 betelepített cseh családdal a hatóságok igyekeztek megbontani, amelyek kérésére felsőbb utasításra a magyar mellett cseh tannyelvű népiskolai oktatást vezettek be. Ezt az első bécsi döntés (1938. november 2.) után a magyar hatóságok felszámolták⁶.

Mint láthatjuk, a csehszlovák hatalom legtöbb esetben a ruszin, ukrán, vagy cseh párhuzamos osztályok bevezetésével igyekezett háttérbe szorítani a magyar nyelvű oktatást. Az említett települések közül csupán Dercenben és Makkosjánosiban maradt csak egynyelvű – magyar – oktatás.

A kutatott hét magyarlakta település összlakossága napjainkra meghaladta a 14 500 főt, ezek közül a legnépesebbek Gát (3 122 fő), Dercen (2 793 fő) és Nagybereg (2 540 fő). A hét község összlakosságának 86 %-a magyar, az évtizedek során a ruszin-ukrán kisebbség száma 9 %-ra emelkedett, illetve 5 % körül mozog a cigányság aránya.

A történelmi viszontagságok ellenére a vizsgált települések megőrizték magyar többségű településszerkezetüket, s éppen a vizsgált térségben való fekvésük miatt mind néprajzi, mind pedig nyelvi szempontból számos archaikus vonást sikerült megőrizniük.

MELLÉKLET:

1. sz. melléklet. A népesség számbeli változásai 1784-1939 között

A település neve	Népszámlálások évei, lakosság száma (fő):						
	1784-1787. év ¹	1851. év ²	1880. év ³	1890. év ⁴	1900. év ⁵	1910. év ⁶	1939. év ⁷
1. Gát	320	653	859	1035	1698	1967	2237
2. Dercen	445	635	1453	1686	2010	2025	2048
3. Nagyberég	372	1587	1401	1977	2077	2133	2000
4. Makkosjánosi	254	478	787	965	1034	1118	1232
5. Beregújfalu	410	780	853	861	923	1034	1769
6. Fornos	225	530	525	668	713	738	1017
7. Kígyós	135	368	210	447	462	446	668

JEGYZETEK:

1. A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. – Budapest, 1882. (Elektronikus forrás) – Hozzáférés módja: <http://midaportal.extra.hu/adatbazisok.html>
2. Botlik József. Gát. – Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza, 2001. – 230 old.
3. Botlik József. Volt egyszer egy Szernye-mocsár II. – Budapest: Honismeret, 2001. – 29. évf. 6. sz. 76-85. old.
4. Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 360 old.
5. Fényes Elek. Magyarország geographiai szótára, I. kötet. - Pest: Nyomatott Kozma Vazulnál, 1851. (Elektronikus forrás) – Hozzáférés módja: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyes/>
6. KSH. Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). - Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán, 1960. – 453 old.
7. Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Első rész, A népesség főbb adatai. - Budapest: Atheneum, 1912. – 880 old.

JEGYZETEK:

- ¹ Botlik József. Volt egyszer egy Szernye-mocsár II. – Budapest: Honismeret, 2001. – 29. évf. 6. sz. 76-77. old.
- ² KSH. Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). - Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán, 1960. – 82-85. old.
- ³ KSH. Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). - Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán, 1960. – 61. old.

⁴ Az emberi népesség szaporodási ütemének ugrásszerű fokozódása. Okai: az átlagéletkor megnövekedése, a gyermekhalandóság csökkenése, az életkörülmények és az orvosi ellátás javulása.

⁵ Botlik József. Gát. – Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza, 2001. – 230 old.

⁶ Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. - Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 74-129. old.

⁷ KSH. Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). - Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, szerk.: Danyi Dezső, Dávid Zoltán, 1960. – 82-85. old.

⁸ Fényes Elek. Magyarország geographiai szótára, I. kötet. - Pest: Nyomatott Kozma Vazulnál, 1851.

⁹ A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. – Budapest, 1882.

¹⁰ Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. - Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 74-129. old.

¹¹ Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. - Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 74-129. old.

¹² Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Első rész, A népesség főbb adatai. - Budapest: Atheneum, 1912.

¹³ Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. - Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 74-129. old.